

IRKLAR VE DİNLER COĞRAFYASI OSMANLI'NIN TEVHİD TOPLUMU

Son İmparatorluk Osmanlı, bünyesinde onlarca ırkı, rengi, etnik kökeni, dili, dini, inancı ve kültürü harmanlamış erdemli bir medeniyeti inşa etmiştir. Bu uygarlık projesi, tevhid medeniyeti olan İslâm'ın bir neticesi olarak neşvünema bulmuştur. Dünya kültür ve medeniyet birikiminin son halkası olan Osmanlı, bir anlamda Abbasî, Endülüs ve Selçuklu birikiminin orijinal bir sentezidir. O halde Osmanlı'yı, tevhidî merkeze almayan diğer uygarlıklardan farklı kılan vasıflar nelerdir? Osmanlı bu kadar farklı ırk, din ve kültürü uyumlu bir şekilde nasıl bir arada tevhid içinde tutabilme ve yaşatabilme zeminini hazırlamıştır? Yaşadığımız zamanların erdemsiz sömürgeci uygarlıklarının da bu sorunun cevabını aradıkları bir gerçektir.

Evliyâ Kabirlerini Ziyaret Eden Hıristiyanlar

Sorulan sorunun cevabını, öncelikle Osmanlı'nın insana ve topluma karşı tutum ve tavrında aramak yerinde olacaktır. Nitekim bu toplumda, tarih boyunca Türklerin yanında başka milletler her daim var olmuş ve cemiyeti zenginleştirmişlerdir. Osmanlı kültür dokusu, tevhid toplumunu şekillendirmiştir. Ortaya çıkan mahsulün vasıf ve kalitesi, öyle bir hal almıştır ki, bazı zamanlarda Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman geleneklerinin birbirleriyle karışması sonucunda eşsiz bir numune hâsıl olmuştur. Bu numune

içerisinde Hıristiyan tebaaya mensup bir kısım fertlerin Müslüman velî kabirlerini ziyaretleri garip karşılanmaz. Bu hal, toplum hayatında gerçekleştiği gibi, devlet hayatında da kendine yer bulur.

Osmanlı'nın ortaya koyduğu bu bütünleştirici hayat tarzı, ana unsur Türklerin eseridir; dolayısıyla Türk devletinin tarihidir. Ancak ana unsurla birlikte şekillenen medeniyet, bugün için Osmanlı vârisi yirmiyi aşkın devlette yaşayan onu aşan milletin, çok dinli, çok dilli toplumların müşterek geçmiştir.

Etnik kökeni birbirinden farklı unsurların oluşturduğu İmparatorluk, kan ve kabile anlayışıyla teşekkül etmemiş; 19. yüzyılın ırkçı ve milliyetçi fanatizmine dâhil olmamıştır. Klasik imparatorluklar gibi Osmanlı toplumu da, milletlerin iç içe olduğu bir toplum düzenini gerçekleştirmiştir.

Din ve inanç alanında, başka imparatorluklarla karşılaştırılmayacak kadar hoşgörülü olan Osmanlı, bünyesinde barındırdığı bütün dinlerin din adamı ve dinî kurumlarına büyük saygı göstermiş ve onları muhafaza etmiştir. Devlet, ayin ve ibadet özgürlüğünü, vatandaşlarının faydası yönünde en uç alanlara kadar genişletmiştir.

Bir Kültür Mozaïği: Osmanlı Mutfağı

Din ve inanç alanındaki hoşgörü ve özgürlük, Osmanlı'da

kültürün her alanında yankı bulur. Nitekim yemek kültürü de buna dâhildir. Örneğin bir Anadolu yemek çeşidi olan turşu, sebzenin bulunmadığı mevsimlerin nâdide yiyeceğidir. Ancak turşu, Anadolu'nun her bölgesinde kendine özgü şekilleriyle tat bulur. Yine tahıla dayalı bir çeşit tatlı olan baklava, Osmanlı mutfağının kendine has orijinal bir damak lezzeti örneğidir. Ancak o da İmparatorluğun her bölgesinde yapılmasına rağmen, Halep ve Şam'ın baklavasının enfesliği tüm Osmanlı toplumunca kabul edilir. Hâsılı bir miras olarak Osmanlı mutfağı, kültürler mozaïği olarak ayrıcalığını korumaktadır.

Bugün dahi, bu mutfak kültürünün önemli ürünleri olan Türk kahvesi, lokum ve baklavaya Osmanlı mirasçısı Balkan ülkelerinin sahip çıkma gayretlerinin altındaki zihniyeti başka hangi gerekçelerle izah edebiliriz?

Yeniçerilerin Yolu: Bektaşîlik

Osmanlı'da köklü ve tarihî geçmişleri bulunan sûfî akımlar, tevhid toplumun zenginlik kaynağı sivil örgütlenmelerdir. Bunlar içerisinde Bektaşîliğin ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Bektaşîlik, Osmanlı'da sadece belirli mezheplere açık olan bir tasavvufî yol değildir. Sünîler de bu tarikatın mensubu

olabiliyorlardı. Aynı zamanda Bektaşî babalarının yeniçeri ocağında önemli bir konumları vardı. İlk olarak Türkmen aşiretleri arasında yaygınlık kazanan Bektaşîlik, Yeniçeri ocağının tarikâtı durumuna gelmişti..

Sivil hayata dâhil olduklarında Yeniçeriler, kahve açıyorlar ve bu kahvelerde Bektaşî Baba'nın bir postu mutlaka bulunurdu.

Bektaşîler, imparatorluğun Rumeli sınırlarında 14. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkararak zamanla Osmanlı gazilerinin pîri olan Sarı Saltuk'a bağlanmışlardır. "15. yüzyılda Bekta-

şîler yeniçeriler tarafından benimsenmiştir..... 16.yüzyıldan itibaren Hacı Bektaş'ın yeniçerilerin pîri olduğu resmî olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede bir Bektaşî babası sürekli ocakta kalmıştır. Bektaşî tarikâtıyla yeniçeri ocağı o denli birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir ki, bir yerde tarikat başkanı seçildiğinde İstanbul'daki yeniçeri kışlasına gelir, tacını kendisine Yeniçeri Ağası giydirirdi."

"Hacı Bektaş-ı Veli'nin Köçeği" olarak adlandırılan Yeniçeri askerleri Bektaşî babaları eliyle terbiye edilirdi. Hatta tarikatın

şeyhi, 99. alayın miralayını kabul edilir, dervişlerinden sekizi kışlalarında bulunarak, devletin saadet ve bekası, arkadaşlarının muzafferiyeti için, gece gündüz dua ederlerdi.

İslâm'ın Rumeli'de, Osmanlı Hristiyan nüfusu içerisinde yayılmasında, Bektaşîlik'in hayati bir rolü ve katkısı bulunmaktadır. Diğerleri yanında bu tasavvufî anlayış da, İslâmiyet'in, Balkan köylerinde canlılık kazanmasına katkı sağlamıştır.

Osmanlı kültüründe, Bektaşîlik'in cemiyetin soysal hayatında derin tesirleri görülür. Özgürlükçü ve millî vasfıyla bu sûfî hareket, toplum katmanları arasında birlik ve kardeşliğin gelişmesinde etkili olan toplum hareketlerinden birisidir. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, İmparatorluk coğrafyasında yedi yüz Bektaşî tekkesi bulunmaktadır. Yine onun belirttiğine göre, İstanbul nüfusunun beşte biri Bektaşî ve şehirde on dört tekke vardır.

Sanat Akademisi Mevlevîlik-Yöneticilere Erdemi Öğreten Nakşibendîlik

Bir diğer Anadolu sûfî yolu olan Mevlevîlik, büyük kentlerde bir sanat akademisi gibi kültürel bir zenginlik kaynağıdır. Elbette bu haliyle Mevlevî tekkeleri, hakikate ulaşmaya çalışan insanlarımızın akıl ve zihinleri terbiye eden; yaşayışlarını edep ve hayâyla süsleyen

merkezler oldular. Mevlevîlik, ekseriyetle yönetici sınıf arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu açıdan 18. yüzyıl Osmanlı müziyen ve şairlerinin başında Mevlevîler gelir. Klâsik Osmanlı sanatı üzerindeki derin etkilerinin yanı sıra Mevlevîler, Bektaşîler gibi, bütünüyle kendi Mevlevî geleneklerine dayalı bir müzik ve edebiyat yaratmışlardır.

Yine erdemli bir toplumun inşâsını gerçekleştirmeye çalışan Nakşibendîlik, Osmanlı yönetiminin erdemli yöneticilerini yetiştiren bir dergâh olarak tarihe damgasını vurmuştur. Nakşî tekkelerinin bir kısmının, Osmanlı yönetim merkezi Bab-ı Âli'nin karşısında mekân bulması da bu hali isbatlamaktadır.

Kültürel, Ticarî ve Dinî Zenginlik Kaynağı: Gayr-ı Müslimler

Tevhîd toplumunun önemli temsilcileri, sadece Müslümanlarla sınırlı değildir. Bu toplumun kayırlmış ve muhafaza edilmiş Gayr-ı Müslimleri, yıllarca farklı bölgelerde barış ve hoşgörünün en geniş hallerini yaşamışlardır.

Kültürel açıdan zengin bir İmparatorluk olan Osmanlı'nın son döneminde hiçbir devlette bulunmayacak özellikler bulunmaktadır. Zira bu erdemli medeniyetin yönetiminde bakan, vali olmuş; her dilden insanın bulunduğu Hariciye Nezâreti'nde (Dışişleri Bakanlığı)

büyükelçi olarak bulunmuş çok sayıda Gayr-ı Müslimin varlığı bir hakikattir.

Yönetiminde farklı dinlerin temsilcileri bulunan Osmanlı'da mevcut okullara üçte bir oranında Müslüman olmayan öğrenci alınmaktadır. Aynı şekilde Tıbbiye'nin (Tıp Fakültesi) ve Mülkiye'nin (Siyasal Bilgiler Fakültesi) üçte bir öğrencisini Gayr-ı Müslimler teşkil etmektedir.

Tevhîd toplumu olan Osmanlı içinde, üç önemli gayr-i Müslim topluluğu bulunmaktadır: Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar.

Batı'nın Mazlumları- Osmanlı'ya Sığınan İspanyol (Sefared) Yahudileri

İspanya'dan ayrılmakla karşı karşı kalan Yahudiler, önce Hollanda ve İtalya gibi Avrupa ülkelerine göç ettiler. Ancak orada dinî ve insanî kimliklerine yapılan baskılar neticesinde Osmanlı Sultanı II. Beyazıd'ın İmparatorluğu'n kapısını açmasıyla barış ve özgürlük topraklarına sığındılar. Bu sığınmalar çerçevesinde Katolik ülkelerde Engizisyon'un baskılarına uğrayan Marrano Yahudileri de Osmanlı topraklarına göç ettiler. İspanyol Yahudileri mesleklerini ve ticaretlerini de beraberlerinde taşıdılar. Zira bunların bir kısmı cerrahlıkta, diplomatlıkta, tüccarlıkta ve diğer meslek sınıflarında işlerinin uzmanı kişilerdi.

Nihayetinde Osmanlı'ya sığınan her kişi ve toplum, kendisi için bir mekân ve toprak parçası bulmuştur. Nitekim İstanbul'da birden 50 sinagogun açılması, bunun en açık işaretidir. Avrupa'nın zulüm ve işkencesine maruz kalan Musevîlerin gelişiyile birlikte Rumeli'nin belli bölgelerinden nüfus artmıştır.

Osmanlı'nın millet sistemiyle Müslüman olmayanların dinî ve kültürel hakları teminat altına alınmıştır. Azınlıklar, bu sistem içerisinde Osmanlı bilim, kültür, sanat ve ticaretine önemli katkılarda bulunmuşlardır. 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı coğrafyasına göç eden Yahudiler içerisinde sonradan Müslüman olan Abdüsselam el-Mühtedî (İlyâ el-Yahudi), II. Beyazıd zamanında astronomi ve tıpla ilgili çok önemli eserler telif etmiştir. Yine Musa Calinus el-İsrâîlî adında, önemli eserler vermiş Musevî bir hekim bulunmaktadır. Ayrıca Kanununun Saray Hekimliği'ni yapan Momez Hamon, Musevî bir ana babadan doğduğu ve dinini koruduğu halde, Türkçe'de dış hekimliğine ait ilk eseri kaleme alan kişidir.

Kurtuluş savaşında Bursa'nın Yunanlılara karşı savunulması esnasında ölen Musevîler bulunmaktadır. Onlar Birinci Dünya Savaşı'nda askere alındılar, Çanakkale Savaşı'nda da mücadeleye katıldılar. Musevîler, askerliğin dışında orduda eczacı ve tabip olarak da vazife

ifa ettiler. Ayrıca Osmanlı Yahudileri, 16. yüzyılda, banker ve mültezim olarak Osmanlı malîyesi ve uzak mesafe ticaretinde önemli ayrıcalıklar elde ettiler. Onlar her alanda etkin oldular, hatta Saray'da da önemli görevlerde bulundular. Yahudi tüccarlar (Levantiniler), aynı zamanda Avrupa ülkelerine verilen kapitülasyonlardan da yararlandılar.

İmparatorlukta yaşayan Yahudiler, kendi hahambaşılarını kendileri seçiyorlardı. Bu çer-

çevede Devlet'in başşehirinde bulunan İstanbul Hahambaşısının diğer hahamlara göre farklı statüsü bulunuyordu. Onların özel hayatlarında kendi dinî hukuklarını uygulamalarına izin veriliyordu. Hahamlar, Bet-Din adı verilen mahkemelerde, Yahudilerin aralarındaki davalarda hüküm veriyorlardı.

Görüldüğü üzere Osmanlı İdaresi, ırkçılık ve milliyetçilik hareketlerinin en yoğun olduğu dönemlerde bile Yahudi tebaa-

nın arasından bürokrasiye memurlar tayin etmiştir. Bununla yetinmeyip Rumlardan büyükelçi ve valiler atamış; Ermeni vatandaşlarını nâzırlık (bakan) ve müsteşarlık makamlarında görevlendirmiştir. Hatta Osmanlı ordusunda hem muharip hem de meslek sınıflarında bulunan Gayr-i Müslimler için, donanma gemileri, Paskalya ve Noel bayramlarında limanlara yavaşlar; neferlerin, çavuşların yortu dolayısıyla evlerine gitmelerine müsaade edilirdi.

Bu medeniyetin halkı içinde bulunan Gayr-i Müslimlerin bir kısmı Türkçe'den başka dil bilmezler, buna rağmen onların hakları, İslâm hukukunun yürürlükte olduğu mahkemelerde titizlikle korunurdu.

Sadık Millet: Ermeniler

Müslüman olmayan topluluklar içerisinde Ermeniler'in ayrı bir statüsü bulunmaktadır. Sömürgecilerin çıkarları için ortaya atılan Ermenilere soykırım yapıldığı iddia ve iftiralara bir yana, onlar Osmanlı toplumunun sâdık milleti olarak kabul edilmiştir. Ermenilerin aile içi ilişkileri, akrabalık-sülale ilişkileri, ırz-namus telakkileri Müslüman toplum gibidir. O kadar ki dinî ayrımın dışında, Müslümanlarla aynı ve tek bir toplum gibi görülmektedir. Sosyal hayatları gibi, Ermenilerle Türklerin mutfak kültürleri de birbirleriyle ayrılmayacak kadar yakın ve benzerdir.

Osmanlı coğrafyasında, 19. yüzyılda, mimarbaşılık, Ermeni usta ve mimarların kontrolündedir. Onlar mimarlıktaki ustalıklarını kuyumculuk sanatında da göstermişlerdir. Ayrıca maliye işleri, barutçuluk, sikke darbı, yani darphane işleri Ermenilerin elinde bulunan mesleklerdir.

Ermenilere, Osmanlı'da "amira" sınıfı denilir. Nitekim bunların içerisinde II. Abdülhamid'in en itibarlı nazırı olan Artin Dadyan Paşa, Hariciye Müsteşarı ve Maliye Bakanı olmuştur.

Mutfak kültürü açısından Osmanlı sofrasında, reçel ve diğer sebzelerle yapılan yemeklerin yer edinmesinde Anadolu'da yaşayan farklı milletlerin katkıları önemlidir. Müslüman halk, bu milletlere birçok şey öğrettiği gibi, onlardan da çok kapsamlı mutfak zenginliği almış ve devşirmiştir. Şu bir gerçektir ki, bugün Türk mutfağı, bu farklı milletlerin ortak bir ürünüdür.

Tevhîd toplumunun zenginliği ve güçlülüğü, belli bölgelere bakıldığında görülecektir. Örneğin Diyarbakır'da, Şâfiî müftüsü, Hanefî müftüsü, Süryânî kadim, Süryânî Katolik metropolitleri, Ermeni ve Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan üç din grubunun rûhânî lideri hepsi bir arada bulunabiliyor.

'Öteki', Osmanlı devlet nizamımızda adı konmuş bir sistem ifade eder. Yani millet. Bir

milletin mensubu olmak için kıstas, konuşulan dil değil, dindir. Yani Ermeni Ermenice konuşur. Ama bağlı olduğu kilise itibarıyla Ortodoks Gregoryen Ermeni milleti denir. Onlar kiliseye bağlıdır, inananlardır. Katolik dendiği zaman Ermeni Katolikleri anlaşılır. Bu Katolikler geçen asırlardaki diğer Katolikler gibi Latince kullanmazlar. İbadetlerinde Ermenice kullanırlar. Dinî liderlerini, rahiplerini kendileri seçer. Roma onları usulen tasdik eder; fakat bunlar Katoliktir."

Zorunlu göç (Tehcir) sırasında bir kısım Ermenilerle Müslüman toplum arasında bir çatışma yoktur. Hatta Kayseri gibi şehirlerde "Siz dininizi değiştirmiş olun, sizi kurtaralım." sözlerine muhatap olurlar. Müslüman olmaları da önemsenmeden, sadece onları göç etmekten kurtarmak amacıyla böyle söylenir. Komşuluk örneği olarak Müslüman halk, Ermenileri, kimi yerde saklıyor, kimi yerde de, en kolayını yapıp, kız çocuklarını nikâhına alıyor.

Osmanlı'nın Londra Elçisi Rum Kostaki Musurus Paşa

Osmanlı toplumundaki bir diğer azınlık, Rumlardır. Kostaki Musurus Paşa, kırk yıl Londra'da Osmanlı büyükelçiliği görevinde bulunmuş, büyük iltifatlara nail olmuş bir Rum'dur. Düzenlediği toplantılara, Kraliçe Victoria, Osmanlı nişanlarını takip katılmış. Aşırı Osmanlıcı

olmasından dolayı, Yunan milliyetçilerinin saldırısına uğramış ve sol kolu sakat kalmıştır.

Yine Fenerliler denilen azınlıklar, bürokraside kendilerine vazife verilen kimselerdir ki, işleri tercüme yapmaktır. Dolayısıyla onlar devletin dış işlerini şekillendirirler. Türkçe'yi iyi bildikleri gibi, Rumca, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca'yı iyi derece konuşurlar. Ancak onlar her şeyin üzerinde, tevhîd toplumunun felsefesine sahip Osmanlı tebaasıdır ve Osmanlılık düşüncesini benimserler.

Sonuç olarak Osmanlı medeniyeti, çok kültürlü ve çok dinli tevhîd toplumunu ortaya çıkarmıştır. Ne zamanki bu anlayış ve ona ait uygulamalar terk edilmiş, o vakit sarsıntılar, kırılmalar ve krizler İmparatorluğu örselemiş ve kemirmeye başlamıştır. Ancak onun varisleri, kadîm mirası devam ettirme potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Taha Akyol, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'si'ne İliber Ortaylı ile Konuşmalar*, IV. baskı, İstanbul 2002.
- Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev: A. Atasoy, Yay. Haz: R.N. Bali, II. baskı, İstanbul 2003.
- Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, II. baskı, İstanbul 2003.
- Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Türkçe'ye çev: Halil Berktaş, II. baskı, İstanbul 2004, I-II.
-, *Osmanlı Klâsik Çağ (1300-1600)*, Türkçe'ye çev: Ruşen Sezer, IV. baskı, İstanbul 2004.
- M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.
- İliber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, VI. baskı, İstanbul 2005.
-, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, XV. baskı, İstanbul 2006.
-, *Son İmparatorluk Osmanlı*, II. baskı, İstanbul 2006.